

Sexuell exploatering av barn– vad döljer sig bakom sexualbrottsstatistiken?

En kartläggning av polisanmälda och lagförda sexualbrott mot barn med inslag av sexuell exploatering. På uppdrag av Utredningen om kunskap om sexuell exploatering av barn i Sverige (S 2003:05).

Lotta Nilsson
Brottsförebyggande rådet
(BRÅ)

Innehåll

Sammanfattning.....	220
Bakgrund och syfte	220
Metod.....	220
Resultat	220
Fallen med sexuellt exploaterade barn.....	221
Barnpornografibrott.....	223
1 Inledning	224
1.1 Bakgrund	224
1.2 Lagstiftning	225
1.3 Syfte.....	226
1.4 Rapportens disposition	227
2 Material och metod.....	228
2.1 Bortfall.....	229
2.2 Mörkertal.....	230
3 Resultatredovisning	231
3.1 Gränsfall och försöksbrott.....	231
3.2 Sexualbrott mot barn med inslag av sexuell exploatering.....	232
3.3 Barnpornografibrott	252
Referenser	261
Tabeller.....	262

Sammanfattning

Bakgrund och syfte

Brottsförebyggande rådet har på uppdrag av *Utredningen för kunskap om sexuellt exploaterade barn i Sverige* (Dir. 2003:54) genomfört en kartläggning i syfte att bidra till kunskapen om dessa brott. Med sexuell exploatering av barn avses människohandel med barn för sexuella ändamål, barnprostitution och barnpornografi.¹ Kartläggningen består av två delar. I den ena är syftet att beskriva olika former av sexuell exploatering bland de sexualbrott mot barn som kommer till rättsväsendets kännedom, framför allt i brott som lett till fällande domar.

Den andra delen av kartläggningen har som syfte att kartlägga barnpornografibrotten generellt. Anledningen är att all befattning med barnpornografi (det vill säga även innehav, överlåtelse och spridning) förutsätter antingen att ett sexuellt övergrepp dokumenterats eller att ett barn på annat sätt skildrats i pornografisk bild.

Metod

Sexuell exploatering är ett samlingsbegrepp och omfattar således inte endast ett lagrum eller en brottsrubricering. För att påträffa sexualbrott med inslag av sexuell exploatering har därför ett urval av dels domar rörande olika lagrum, dels brottsanmälningar rörande olika brottsrubriceringar begärts in från tingsrätter och polismyndigheter. Det har sedan gjorts en genomgång av det inkomna materialet och de fall där det framgått att det funnits inslag av sexuell exploatering har sorterats ut för att ingå i kartläggningen. Kartläggningen utgör inte någon totalundersökning av denna typ av fall.

Resultat

Studien består alltså av två delar, en som avser fallen med sexuell exploatering och en som avser barnpornografibrotten. De överlappar varandra i viss mån (det vill säga att de barnpornografimål

¹ Med barn avses personer under 18 år.

där det också finns inslag av sexuell exploatering kommer med i båda avsnitten).

Fallen med sexuellt exploaterade barn

I urvalen av domar har 70 domar påträffats där det finns inslag av sexuell exploatering. Antalet gärningsmän är 77 och antalet målsägande/barn är 151. Cirka hälften av gärningsmännen har fällts för brott som har inslag av sexuell exploatering mot mer än ett (1) barn. Cirka hälften av barnen är under 13 år och majoriteten, drygt 70 procent, är flickor. Det finns 4 kvinnor bland de fällda personerna.

När det gäller de sexuella övergreppen och handlingarna som förekommit är det inte dessa i sig som utgör den sexuella exploateringen. Det kan dock ändå nämnas att det handlar om mycket skilda slags händelser från sexuellt ofredande i form av tafsande till grova våldtäkter.

Det finns olika former av sexuell exploatering; det kan handla om att ett sexuellt övergrepp mot ett barn dokumenteras, att ett barn skildras i pornografisk bild på annat sätt, att barnet får något i utbyte mot sexuella tjänster (som pengar, mobiltelefon, sprit), att en annan person får ersättning för att ett barn utnyttjas eller att en person på något sätt främjar att barnet utnyttjas sexuellt. I det kartlagda materialet är den vanligast förekommande formen av sexuell exploatering att det skett någon slags dokumentation.

En kategorisering av fallen har gjorts baserad på relationen mellan gärningsmannen och målsäganden/barnet. Relationen hör samman med gärningsmannens strategi för att få kontakt med och få "tillgång" till barnet.

En kategori omfattar *obekanta* gärningsmän som söker upp och överraskar barn i sammanhang där det inte finns andra vuxna med tillsyn över dem. Det finns också en kategori av gärningsmän som är *bekanta till barnen*, som etablerar en kontakt och utvecklar en slags vänskapsrelation till barnet. Även vissa andra personer som barnet känner har räknats till denna kategori. Gärningsmän som kommer i kontakt med barn *genom sin yrkesroll* eller inom ramen för fritidsverksamhet utgör en annan kategori. Ytterligare en utgörs av gärningsmän som är *bekanta till familjen*, de kan ibland få ta rollen som extraförälder och exempelvis sitta barnvakt åt barnet. Hit räknas även släktingar. Gärningsmän som begår övergrepp mot

barn *inom den egna familjen* (det vill säga mot biologiska barn eller styvbarn) utgör också en kategori. Dessa brott är ofta svårupptäckta och kan pågå under långa tidsperioder. Det finns också en kategori där målsäganden utsatts för exploatering av sin pojkvän.

Två kategorier som påminner en hel del om varandra är dels då kontakten skett *per telefon*, dels då gärningsmannen och barnet kommit i kontakt med varandra på *Internet*. Det är tydligt att Internet skapat nya förutsättningar för att etablera kontakter. Utvecklingen av en relation kan sedan ske under relativt lång tid innan personerna träffas i verkliga livet och innebär bland annat möjligheter för gärningsmän att manipulera med barns känslor och behov.

Slutligen kan nämnas en typ av fall som det är svårt att kategorisera efter samma principer som ovan, och som rör *människohandel med barn för sexuella ändamål*. Dessa utgör en egen kategori eftersom det inte är relevant att låta dem till exempel omfattas av kategorin med obekanta gärningsman, fall som det inte finns någon gemensam nämnare med.

Drygt en tredjedel av barnen i de kartlagda domarna har utsatts för någon typ av sexuell exploatering av en gärningsman inom kategorin "bekant till barnet". Detta är också en relativt bred kategori. Åtta procent av barnen har utsatts av en förälder eller styvförälder och en lika stor andel av en person som de fått kontakt med på Internet. *Totalt* sett har drygt 70 procent av barnen utsatts av en person som de på något sätt känner/är bekanta med. Det finns vissa skillnader mellan flickorna och pojkarna när det gäller relationen till gärningsmännen. En relativt stor andel av pojkarna, 40 procent, har utsatts av en person som fått kontakt med dem genom sin yrkesroll, jämfört med endast ett par procent av flickorna. Ingen av pojkarna har utsatts inom familjen, i jämförelse med 12 procent av flickorna.

Kartläggningen visar också att gärningsmännen har en relativt hög brottsbelastning generellt. Dessutom har minst en femtedel av dem åtminstone vid ett ytterligare tillfälle lagförts för sexualbrott mot barn.

Barnpornografibrott

Kartläggningen av barnpornografibrotten baseras framför allt på uppgifter ur 180 fällande domar – och om lika många gärningsmän.

Det vanligaste är att gärningsmännen fällts för *innehav* av barnpornografi, i vissa fall i kombination med till exempel spridning. Hälften av dem har fällts *enbart* för innehav. En tredjedel av gärningsmännen har gjort sig skyldiga till spridning av barnpornografi. För de gärningsmän som inte fällts för andra brott är den vanligaste påföljden dagsböter för barnpornografibrottet. Innehavens omfattningen varierar enormt, från innehav av 2 filmer upp till 140 000 bilder.

Hur sambandet mellan barnpornografi och sexualbrott mot barn ser ut, det vill säga i termer av orsak och verkan, kan inte besvaras av denna kartläggning. Att det *finns* ett samband är emellertid tydligt. Knappt 40 procent av gärningsmännen har fällts för sexualbrott mot barn i samband med att de fälldes för barnpornografibrottet. Av dessa är det i sin tur en femtedel som lagförts för sexualbrott mot barn vid minst ett ytterligare tillfälle.

I 15 procent av fallen med sexualbrott har brotten begåtts inom familjen. Den största kategorin, som utgör en tredjedel, utgörs av fall då gärningsmannen är en bekant till barnet, vilket emellertid är en relativt bred kategori som omfattar olika slags bekantskapsrelationer.

Vissa av gärningsmännen beskriver att det skett en upptrappning av deras ”konsumtion” av barnpornografi. Det har börjat i liten skala och inte omfattat så stora mängder av bilder, men har så småningom övergått i ett samlande av ett mycket stort antal bilder. Flera exempel finns också på gärningsmän som till en början tittat på poseringsbilder på tonåringar men att det sedan skett en annan slags upptrappning mot att titta på bilder på sexuella övergrepp, i en del fall på mycket små barn.

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Brottsförebyggande rådet (BRÅ) har på uppdrag av *Utredningen för kunskap om sexuellt exploaterade barn i Sverige* (Dir. 2003:54)² under år 2003 genomfört en kartläggning av ett antal polisanmälda sexualbrott mot barn som har inslag av sexuell exploatering, fall som identifierats i ett urval domar och anmälningar. Med barn avses i enlighet med Barnkonventionens definition personer under 18 år. Kartläggningen har finansierats av Socialdepartementet.

Syftet har varit att bidra till kunskapen om sexuell exploatering av barn i Sverige genom att beskriva olika former av sexuell exploatering som kommer till rättsväsendets kännedom. En viktig begränsning av detta syfte är att det *inte* innefattar en uppskattning av omfattningen av dessa typer av brott utan alltså syftar till att göra typfallsbeskrivningar utifrån de fall som påträffats.

Med sexuell exploatering avses människohandel med barn för sexuella ändamål, barnprostitution och barnpornografi.

Avsikten med denna kartläggning har varit att beskriva fall av sexuell exploatering. Det handlar således om sexualbrott mot barn med ytterligare ett inslag – någon typ av ersättning, någon slags dokumentation (vilket alltså utgör själva exploateringen) eller då barn "lånas ut" eller förmedlas till andra för att utnyttjas sexuellt. Det finns emellertid en gränsdragningsproblematik i förhållande till sexualbrott generellt, det vill säga gentemot brott som inte säkert kan sägas ha inslag av sexuell exploatering. I rapporten görs även en beskrivning av vissa typer av sådana gränsfall.

En förutsättning för innehav, överlåtelse och spridning av barnpornografi är att barn utsätts för sexuella övergrepp som dokumenteras eller att barn på annat sätt skildras i pornografisk bild. Genom dessa former av barnpornografibrott utgör gärningsmännen ifråga en del av marknaden för barnpornografi och är därmed delaktiga i att skapa en efterfrågan. Av det skälet studeras även barnpornografibrotten generellt, det vill säga inte endast de fall med en gärningsman som dokumenterar egna övergrepp på ett barn eller på annat sätt skildrar barn i pornografisk bild.

² Före detta *Arbetsgruppen för kunskap om sexuellt exploaterade barn i Sverige*.

1.2 Lagstiftning

Vissa brott i Brottsbalken faller i princip direkt inom ramen för definitionen av sexuell exploatering av barn: nämligen förförelse av ungdom, koppleri, människohandel med barn för sexuella ändamål samt barnpornografibrott, det vill säga *skildring* av barn i pornografisk bild, och sexuellt ofredande, det vill säga framställning av pornografisk bild enligt andra stycket (se nedan).

För **förförelse av ungdom** (6 kap. § 10) ska enligt brottsbalken ”den som genom att utlova eller ge ersättning skaffar sig eller söker skaffa sig tillfälligt sexuellt umgänge med någon som är under 18 år” dömas till böter eller fängelse i högst sex månader. Bestämmelsen syftar till att förhindra gatuprostitution bland ungdomar i 15–17-årsåldern. I motsvarande fall med barn under 15 år är det i stället brottsrubriceringarna sexuellt tvång, utnyttjande mm. eller sexuellt ofredande som är aktuella (se nedan).

För **koppleri** (6 kap. § 8) ska enligt brottsbalken den som ”främjar eller på ett otillbörligt sätt ekonomiskt utnyttjar att annan har tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning” dömas för koppleri till fängelse i högst fyra år. För grovt koppleri döms till fängelse i lägst två och högst sex år.

Den 1 juli 2002 trädde bestämmelsen om **människohandel för sexuella ändamål** (4 kap. § 1a) i kraft. När det gäller människohandel med personer under 18 år ska den person som ”förmår någon att bege sig eller låta sig transporteras till ett annat land i syfte att personen där skall utsättas för brott enligt 6 kap. 1, 2, 3 eller 4 §, utnyttjas för tillfälliga sexuella förbindelser eller på annat sätt utnyttjas för sexuella ändamål”³ dömas för människohandel för sexuella ändamål till fängelse i lägst två och högst tio år. Även den som tar emot, transporterar eller inhyser en person i samma syfte döms för detta brott. Är brottet mindre grovt döms till fängelse i högst fyra år.

För **barnpornografibrott** (16 kap. § 10 a) döms till fängelse i högst två år, om brottet är ringa till böter eller fängelse i högst sex månader och om brottet är grovt till fängelse i lägst sex månader och högst fyra år. Barnpornografibrott omfattar att:

³ De omnämnda paragraferna i citatet är: 1 § Våldtäkt (inklusive grov samt mindre allvarlig), 2 § Sexuellt tvång (inklusive grovt), 3 § Sexuellt utnyttjande (inklusive grovt) och 4 § Sexuellt utnyttjande av underårig (inklusive grovt).

- skildra barn i pornografisk bild
- sprida, överlåta, upplåta, förevisa eller på annat sätt göra sådan bild tillgänglig för annan
- förvärva eller bjuda ut sådan bild
- förmedla kontakter mellan köpare och säljare eller på annat sätt främja handel med sådan bild
- inneha sådan bild

Innehav av barnpornografi kriminaliserades år 1999. I detta sammanhang avser *barn* ”en person vars pubertetsutveckling inte är fullbordad eller som, när det framgår av bilden och omständigheterna kring den, är under 18 år”. För att bedöma om brottet ska anses som grovt ska bland annat tas hänsyn till om det ”avsett en särskilt stor mängd bilder eller avsett bilder där barn utsätts för särskilt hänsynslös behandling”. Med *innehav* (som är internetrelaterat) avses ett sparande av bild(-er) eller filmsekvens(-er) på datorns hårddisk.

Beträffande **sexuellt ofredande** (6 kap. § 7) avser detta lagrum, enligt andra stycket, då en person som fyllt 15 men inte 18 år förmås medverka i framställning av pornografisk bild.

Övriga sexualbrott, det vill säga **våldtäkt** (6 kap. § 1), **sexuellt tvång** (6 kap. § 2), **sexuellt utnyttjande** (6 kap. § 3), **sexuellt umgänge med avkomling** (6 kap. § 6) och **sexuellt umgänge med syskon** (6 kap. § 6) är däremot brott som vanligtvis inte omfattar inslag av sexuell exploatering av barn, men bland vilka det ändå kan finnas inslag av detta. Till exempel då ett sexuellt övergrepp på ett barn fotograferas eller filmas och detta rubriceras som ett sexualbrott – och inte dessutom som ett barnpornografibrott (det vill säga skildring av barn i pornografisk bild), eller då en minderårig utnyttjas sexuellt mot någon typ av ersättning.⁴

1.3 Syfte

Syftet med kartläggningen är att bidra till att öka kunskapen om olika former av sexuell exploatering av barn i Sverige och avser fall som kommer till rättsväsendets kännedom. Tyngdpunkten ligger på fall som lett till fällande domar.

Det handlar om att beskriva typer av fall bland annat med avseende på offrens och gärningsmännens kön och ålder, relationen

⁴ Vilket alltså inte enligt lagtexten faller inom ramen för förförelse av ungdom.

mellan dem, vilken typ av exploatering det rör sig om, i vissa fall vilken typ av ersättning det handlat om och gärningsmännens strategier för att få kontakt med eller ”tillgång” till barnen.

Fallen kommer framför allt att beskrivas utifrån kategoriseringar baserade på kontaktsättet och relationen mellan gärningsman och offer samt typen av exploatering.

Ett annat syfte är att kartlägga barnpornografibrotten generellt, det vill säga inte bara när det funnits ett ”direkt” inslag sexuell exploatering. I denna del redovisas uppgifter om typen av barnpornografibrott (det vill säga innehav, överlåtelse, spridning), antalet och typen av bilder samt om gärningsmännen dessutom fällt för sexualbrott i samband med barnpornografibrottet.

Beträffande samtliga gärningsmän inhämtas även uppgifter om deras totala brottsbelastning ur lagföringsregistret.

Ambitionen har också varit att göra en beskrivning av barnen som utsätts för dessa brott, det vill säga utöver uppgifter om deras kön och ålder, exempelvis med avseende på om de tidigare varit utsatta för sexualbrott, deras familjesituation etc. I många fall saknas dock utförliga uppgifter i domarna om barnens situation.

1.4 Rapportens disposition

Rapporten inleds med ett material- och metodavsnitt. Därefter följer redovisningen av kartläggningens resultat i två huvudavsnitt. I det första beskrivs de fall av sexuell exploatering som påträffats i urvalen, dels sammantaget, dels uppdelat med avseende på olika typer av sexuell exploatering. I det andra avsnittet beskrivs barnpornografibrotten generellt och det inleds med en kortfattad genomgång av kriminalstatistiken.

2 Material och metod

För att påträffa sexualbrott mot barn med inslag av sexuell exploatering har olika urval av domar och brottsanmälningar (inklusive förundersökningar i vissa fall)⁵ begärts in från tingsrätter och polismyndigheter. Urvalen har gjorts i syfte att påträffa fall med inslag av sexuell exploatering och omfattar olika tidsperioder, beroende på brottstyp. Det är således inte fråga om en totalundersökning under en viss period.

Eftersom det även används vissa uppgifter ur anmälningar bör det understrykas att i dessa fall är det således inte klarlagt om personen i fråga är skyldig till brott och ofta inte heller om han eller hon befunnits skäligen misstänkt.⁶ I framställningen nedan kommer dock beteckningen gärningsman ändå att användas.

Beträffande **barnpornografibrott** består urvalet av samtliga domar från åren 1993–2002 och första kvartalet 2003 och samtliga anmälningar från åren 2000–2002.⁷ Urvalet när det gäller brotten **förförelse av ungdom och koppleri** består av samtliga domar och anmälningar från åren 1993–2002.

Beträffande den nya bestämmelsen om **människohandel för sexuella ändamål** har en begäran gjorts om domar till och med första kvartalet 2003 och anmälningar som gjorts till och med halvårsskiftet år 2003.

Som ett första steg för att identifiera fall med inslag av exploatering bland brott rubricerade som **sexuellt tvång, utnyttjande m.m. och sexuellt ofredande** (som är relativt stora brottskategorier) gjorde BRÅ i samarbete med Riksåklagaren (RÅ) ett utskick till åklagarmyndigheterna. Dessa vidarebefordrade i sin tur en förfrågan till samtliga åklagare om att kontakta BRÅ om de ärenden de handlagt under de senaste tio åren som rört sexualbrott mot barn där det förekommit någon form av sexuell exploatering. så att

⁵ Med de tre största polismyndigheterna, det vill säga i Stockholm, Västra Götaland och Skåne gjordes en överenskommelse om att förundersökningar generellt inte skulle omfattas på grund av det mycket stora antalet ärenden. I vissa fall då fritexten i brottsanmälan i princip saknades gjordes i stället en kompletterande ansökan om förundersökningar för dessa brott. Vissa kompletterande ansökningar gjordes även till andra polismyndigheter samt ansökningar till Landsarkiv i några fall med ärenden som överförts dit.

⁶ En viss andel av de anmälda brotten avskrivs också med motiveringarna *misstänkt oskyldig* eller *gärningen ej brott*.

⁷ Denna period har valts eftersom det är från och med år 2000 som det finns en speciell brottskod för barnpornografibrott (vilket infördes i samband med kriminaliseringen år 1999 av innehav av barnpornografi), vilket gjort det möjligt att få fram polismyndigheternas kriminaldiarienummer för dessa anmälningar.

aktuella handlingar kunde begäras in. Detta tillvägagångssätt gav dock endast kännedom om ett fåtal fall, vilket resulterade i att en kompletterande datainsamling genomfördes. Denna utgjordes av ett urval bestående av samtliga domar från år 2002 rörande sexuellt utnyttjande av underårig (inklusive grovt brott), sexuellt umgänge med barn, sexuellt umgänge med avkomling och sexuellt ofredande och samtliga brottsanmälningar från år 2002 rubricerade som sexuellt tvång, utnyttjande mm. mot person under 15 år och sexuellt ofredande mot person under 15 år.

När det gäller **våldtäkter** har det faktum utnyttjats att det på BRÅ pågår en kartläggning av samtliga polisanmälda våldtäkter från åren 1985, 1990, 1995 och 2000. De personer som inlett kodningen av materialet har haft instruktioner att plocka ut de fall där det framkommer att det funnits inslag av exploatering.⁸

Ur samtliga urval har därefter de fall sorterats ut där det funnits inslag av sexuell exploatering.⁹ Slutligen har uppgifter om de fällda gärningsmännen totala brottsbelastning inhämtats ur lagföringsregistret.

Uppgifter ur de aktuella domarna och anmälningarna som avser dels fall med inslag av sexuell exploatering, dels barnpornografibrotten har kodats in i ett statistisktprogram enligt ett kodschema och har därefter bearbetats och kategoriserats.

2.1 Bortfall

2.1.1 Externt bortfall

Med det externa bortfallet avses de domar och brottsanmälningar som begärts in men som av någon anledning inte skickats in till BRÅ. Det externa bortfallet beträffande domarna uppgår till mindre än en 1 procent. Det är ett lågt externt bortfall även när det gäller anmälningarna, det uppgår till cirka 4 procent.

⁸ Ungefär 60 procent av våldtäktsanmälningarna hade hunnit koda vid tillfället för denna kartlägnings slutförande.

⁹ När det gällde urvalet av domar måste det också för vissa brott göras en sortering av vilka mål som avsåg målsägande under 18 år.

2.1.2 Internt bortfall

Med det interna bortfallet avses de uppgifter som saknas i de inkomna handlingarna. Det varierar relativt mycket mellan olika domar. Därmed finns också en risk att sådana uppgifter saknas som behövs för att bedöma om det funnits inslag av exploatering eller inte.

Beträffande anmälningarna i det urval som begärts in saknas det i relativt många information som gör det möjligt att bedöma huruvida fallet haft inslag av sexuell exploatering eller inte.¹⁰ I de anmälningar där det framgår att det funnits inslag av sexuell exploatering saknas också i många fall vissa uppgifter.

Med tanke på kartläggningens syfte, det vill säga att beskriva olika former av sexuell exploatering så medför dock det interna bortfallet inte ett så stort problem.

2.2 Mörkertal

Utifrån resultaten av denna kartläggning går det inte att dra slutsatser om huruvida de mönster som framträder kan förmodas se likartade ut bland fall som inte anmäls till polisen. Sexualbrott är brott med stora mörkertal och hör till de mest integritetskränkande brotten. I betänkandet av 1998 års Sexualbrottskommitté uppges att offerundersökningar visat att endast mellan 5 och 10 procent av de personer som uppgett att de utsatts för sexualbrott anmält detta till polisen (SOU 2001:14). En annan uppskattning är att 12 procent polisanmäler att de utsatts för sexualbrott (BRÅ, 2001). Det kan också nämnas att grova sexualbrott mot barn (Olsson, 1998) och mer specifikt sexualbrott mot barn med inslag av sexuell exploatering (ECPAT, 2001) har stora mörkertal. I en nyligen publicerad studie från Rädda Barnen framgår också att av ett trettio-tal barn som blivit utnyttjade i barnpornografi hade inget av dem spontant berättat om övergreppen (Svedin och Back, 2003).

¹⁰ I fall då det står mycket lite i den så kallade fritexten i anmälan hänvisas ofta till skrivelser och annat material, vilket emellertid inte varit möjligt att begära in i efterhand.

3 Resultatredovisning

I samband med resultatredovisningen är det viktigt att påminna om syftet – att beskriva olika typer av sexuell exploatering av barn i Sverige genom en kartläggning av fall som kommer till rättsväsendets kännedom. Beskrivningen görs framför allt i form av typfallsbeskrivningar och baseras huvudsakligen på uppgifter ur de fällande domarna. Vissa kommentarer görs även när det gäller uppgifter ur brottsanmälningarna, det vill säga ur anmälda fall som inte lett till fällande dom (för att det inte ska ske någon överlappning av de båda källorna), på grund av det relativt stora interna bortfallet är dock beskrivningarna av dessa anmälda fall begränsade. Ibland finns till exempel enbart ett fåtal uppgifter om den misstänkta gärningsmannen men inte om offret och vice versa.

Redovisningens struktur gör dels att samma typer av fall beskrivs under olika rubriker, dels att det blir en viss överlappning mellan de fall som redovisas i avsnittet om fall med inslag av sexuell exploatering och de fall som redovisas i avsnittet som behandlar kartläggningen av barnpornografibrott generellt.

3.1 Gränsfall och försöksbrott

Inledningsvis bör det sägas något om gränsdragningsproblematiken gentemot sexualbrott mot barn som har inslag som gränsar till exploatering och brott som kan betecknas som försök till exploatering.

Nedan beskrivs kortfattat de typer av fall som gränsar till sexuell exploatering men som bedömts falla utanför definitionen. De ingår således *inte* i beskrivningarna av exploateringsfallen i avsnitten som följer.

Det finns till exempel fall då barnen ofredas eller utnyttjas sexuellt och får något av gärningsmannen (som pengar, alkohol, godis) men som ändå inte faller inom ramen för sexuell exploatering enligt den här använda definitionen. En sådan typ av fall är då gärningsmannen ger målsäganden pengar eller något annat efter det att ofredandet eller utnyttjandet har ägt rum för att få barnet att inte berätta om det, det vill säga som en muta.

En annan typ är då barnet blir bjudet på till exempel alkohol av en person och denna sedan ofredar eller utnyttjar barnet sexuellt,

men då det inte varit fråga om att detta givits som en ersättning för handlingen.

Det finns exempel då gärningsmannen fotograferat eller filmat okända, fullt påklädda barn utomhus på allmän plats, då det inte finns några sexuella inslag men där gärningsmannens intresse av barnen kan vara sexuellt, vilket eventuellt också kan betecknas som en slags gränsfall men som inte faller inom ramen för definitionen av sexuell exploatering.

Slutligen finns det en annan typ av fall som inte faller inom ramen för definitionen och det är brott rubricerade som förförelse av ungdom eller som sexuellt ofredande och som består i att gärningsmannen i fråga kommit med förslag om att målsäganden ska utföra en sexuell handling och erbjudit pengar eller någon annan ersättning för detta. Det handlar alltså om ett slags *försök* till exploatering av barnet. I hälften av dessa försök handlade det om en för målsäganden helt obekant person.

I domarna som avser förförelse av ungdom utgör totalt 13 procent försök till förförelse. Det finns en relativt stor variation mellan olika år men ingen tydlig utvecklingstendens. De flesta år finns dock *inga* försöksbrott bland de fällande domarna. När det gäller de *anmälda* brotten uppgår andelen försöksbrott totalt under tioårsperioden till två tredjedelar. Variationen mellan olika år är stor och det finns ingen tydlig utvecklingstendens, det vill säga att försöksbrotten skulle ha ökat eller minskat under perioden.

3.2 Sexualbrott mot barn med inslag av sexuell exploatering

Som redan nämnts i inledningen avser sexuell exploatering inte enbart ett enda fenomen. Det kan bland annat handla om sexuella övergrepp som dokumenteras, annan skildring av barn i pornografisk bild (till exempel poseringsbilder), om barn och ungdomar som utnyttjas sexuellt mot någon typ av ersättning, då någon annan får ersättning mot att barnet utnyttjas eller då barnet "lånas ut" eller förmedlas till någon annan för att utnyttjas.

Först ges en samlad beskrivning, därefter beskrivs olika typer av exploatering separat. Det bör dock betonas att det handlar om ett begränsat antal fall som trots vissa gemensamma drag i andra avseenden ser relativt olika ut. Det bör också understrykas att det

inte är fråga om en totalundersökning av denna typ av fall utan av de fall som identifierats i de urval som gjorts.

3.2.1 De kartlagda fallen av sexuell exploatering

I urvalet av *domar* som begärts in har 70 *domar* identifierats som rör fall där det finns inslag av sexuell exploatering.

Det är framför allt i urvalet av *domar* som rör barnpornografibrott som fallen påträffats – detta gäller närmare hälften av fallen (se tabell 1). I dessa fall är det emellertid ofta även ett sexualbrott anmält. Inslaget av exploatering behöver inte ”falla inom ramen” för just lagrummet för barnpornografibrott (se nedan).

Tabell 1 Fall med inslag av exploatering som påträffats i urvalen av *domar*.

Domar där fall påträffats	Fall av exploatering	
	Antal	Andel
Barnpornografibrott	33	49%
Förförelse av ungdom	17	25%
Koppleri	9	9%
Sexuellt utnyttjande av underårig	7	10%
Sexuellt ofredande	4	6%
Totalt	70	100%

Det rör sig totalt om 151 barn (målsägande) och 77 gärningsmän i dessa *domar*. Cirka hälften av gärningsmännen har fällts för sexualbrott mot 1 barn, cirka en fjärdedel för brott mot 2–3 barn och den resterande fjärdedelen för brott mot 4 barn eller fler i samma mål.¹¹

Av barnen är majoriteten, cirka 70 procent, flickor och resterande således pojkar. De är i åldern 2–17 år, drygt 70 procent av dem är minderåriga (det vill säga under 15 år) och resterande i 15–17-årsåldern. Knappt hälften är under 13 år (se tabell 1 i tabellbilagan).

¹¹ Observera att i fallen med flera målsägande behöver brotten inte ha skett vid samma tillfälle.

Bland de fällda personerna finns 4 kvinnor. Gärningsmännen är i genomsnitt 41 år och åldern varierar mellan 16 och 79 år (se tabell 2 i tabellbilagan för åldersfördelningen).

När det gäller de sexuella övergreppen och handlingarna som förekommit i de fall som lett till fällande domar är det alltså inte dessa övergrepp eller handlingar i sig som utgör den sexuella exploateringen, utan dokumentationen av dem, ersättningen för dem (till målsäganden eller någon annan) eller att någon främjat att målsäganden utnyttjats sexuellt. Det kan dock ändå nämnas att det handlar om mycket skilda slags händelser – från målsägande som blivit tafsade på vid ett enstaka tillfälle till målsägande som utsatts för upprepade våldtäkter under loppet av flera år.

Denna variation när det gäller vad som skett avspeglas såväl i att olika lagrum tillämpats som i de påföljder som utdömts: från böter, skyddstillsyn och villkorlig dom till fängelse mellan 1 månad och 12 år samt rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning. Det är dock problematiskt att göra en närmare redovisning av påföljderna eftersom det dels är relativt många gärningsmän som fällts för flera brott, dels ofta inte är möjligt att särskilja inslaget av sexuell exploatering från själva sexualbrottet.

I vissa domar beskrivs även tydligt hur övergreppen förorsakat psykiska skador hos vissa av barnen och ungdomarna. Det handlar till exempel om skuld- och skamkänslor, om obehag och känslor av äckel och i några fall om svårigheter till närhet till andra efteråt. I ett mycket grovt fall framgår också att målsäganden har begått självmord strax innan rättegången.

Det framgår sällan om det vidtagits några åtgärder efter övergreppen för att ge barnen stöd eller hjälp. Beträffande 6 barn framkommer emellertid att de efteråt haft kontakt med Barn- och ungdomspsykiatri, i ytterligare ett par fall har en kontakt med socialtjänsten och med en stödfamilj etablerats. Det framgår också att åtminstone 2 barn har blivit placerade enligt lagen om vård av unga efter övergreppen.

Det finns också vissa uppgifter om gärningsmännens psykiska tillstånd. En femtedel av dem har dömts till rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning, vilket innebär att en allvarlig psykisk störning konstaterats. Det finns även andra beskrivningar om bland annat tvångsmässiga drag i personligheten, bristande mognad, svårigheter att känslomässigt relatera till andra och bristfälliga sociala nätverk med vuxna.

Det kan också nämnas att flera av gärningsmännen hävdar att målsäganden varit den pådrivande och den som tagit initiativet till den sexuella handlingen, detta gäller även fall med så små barn som 8–9-åringar. Detta finns också exempel på i en nyligen publicerad studie om barn som utnyttjats i barnpornografi (Svedin och Back, 2003). I denna finns även beskrivet andra slags förklaringar som gärningsmannen ger till vad som skett och som det finns paralleller till i denna kartläggning. Sådana så kallade ”kognitiva förvrängningar” beskrivs som sätt ”att förvränga verkligheten – till exempel vända på orsak och verkan, omdefiniera makt- och styrkeförhållanden, kasta om rollfördelningen” (Svedin och Back, 2003, s. 23).

Bland de *brottsanmälningar* som begärts in (exklusive anmälningar som ligger till grund för de fällande domarna ovan) har 133 anmälningar påträffats där det finns inslag av sexuell exploatering. Antalet offer uppgår till 164, varav knappt 80 procent flickor och drygt 20 procent pojkar. Drygt 60 procent är minderåriga (det vill säga under 15 år) och knappt 40 procent är 15–17 år. Drygt hälften av flickorna är minderåriga, jämfört med drygt 80 procent av pojkarna. Antalet misstänkta gärningsmän uppgår till 144, varav 97 procent är män och resterande 3 procent kvinnor (vilket motsvarar 4 personer).

De flesta fallen av sexuell exploatering i *anmälningarna* har påträffats i urvalen av brott rubricerade som förförelse av ungdom och barnpornografibrott.

3.2.1.1 Fallen utifrån de tillämpade lagrummen

Vilka lagrum som tillämpats styrs naturligtvis av vilken typ av sexuell handling det varit fråga om och även av vilken typ av exploatering som förekommit.

Lagrummet för förförelse av ungdom har tillämpats i fall då gärningsmannen sexuellt utnyttjat eller ofredat ett barn genom att ge någon typ av ersättning. Detta avser framför allt ungdomar i åldern 15–17 år, vilket lagrummet avser, men även några mål med minderåriga. Sexuellt utnyttjande har också i viss mån tillämpats i fall där det varit någon slags ersättning inblandad. Koppleri är också ett mer ”renodlat” lagrum som tillämpats i fall då någon främjat eller utnyttjat att en annan person har ”tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning”. I urvalet av kopplerimål återfinns några mål som rör människohandel med barn för sexuella ändamål.

När det gäller dokumentation av övergrepp och andra slags pornografiska bilder framgår i vissa fall att dokumentationen betraktas som en försvårande omständighet när det gäller det sexuella utnyttjandet och "omfattas" av lagrummet för detta brott. I en del fall har tingsrätten tagit dokumentationen i beaktande i såväl åtalet som avser barnpornografibrott som det som avser sexuellt ofredande eller sexuellt utnyttjande.

Det har dock inte varit möjligt att göra sådana bedömningar av hur lagrummen tillämpats i alla fall.

Den kategorisering som gjorts av fallen och som används för den mer detaljerade beskrivningen har gjorts utifrån andra dimensioner (se nedan).

3.2.1.2 Exploateringsformer

De former av sexuell exploatering som kan urskiljas i de kartlagda domarna är dokumentation av övergrepp, annan skildring av barn i pornografisk bild (poserings- eller nakenbild), att målsäganden fått någon typ av ersättning i utbyte mot någon sexuell handling, att en annan person fått ersättning för att målsäganden utnyttjats sexuellt, att en person låtit andra utnyttja målsäganden eller förmått målsäganden att prostituera sig.

I relativt många fall framgår att målsäganden fotograferats eller filmats men inte om det är övergrepp som dokumenterats eller om det är poserings- eller nakenbilder. Några har varit med om båda typerna av dokumentation och vissa har exploaterats sexuellt både genom dokumentation och genom att de fått någon slags ersättning för en sexuell handling.

Någon typ av dokumentation är den vanligaste formen av sexuell exploatering i de kartlagda domarna, detta gäller drygt 90 barn.

Ungefär hälften så många, det vill säga drygt 40 barn, har fått någon slags ersättning i utbyte mot en sexuell handling. För 13 av dem har exploateringen bestått i att någon annan person har fått ersättning för att de utnyttjats sexuellt, att en person förmått målsäganden att prostituera sig eller att målsäganden har "förmedlats" eller "lånats ut" till andra personer för att sexuellt utnyttjas.

I en tidigare studie var det däremot sexuellt umgänge mot ersättning som var den vanligaste typen av sexuell exploatering som barnen hade utsatts för. Denna studie avsåg dock inte enbart fall som kommit till rättsväsendets kännedom (ECPAT, 2001).

Dokumentation av övergrepp och andra bilder

I de fall då den sexuella exploateringen består i någon slags dokumentation kan typen av dokumentation se mycket olika ut. Det rör sig om bilder och filmer av mycket varierande karaktär: det handlar om nakenbilder och poseringsbilder, filmning av sexuella handlingar samt dokumentation av grova sexuella övergrepp.

Det framträder inget mönster när det gäller relationen mellan gärningsmannen och offret i fallen med dokumentation utan finns fall som passar in i de flesta kategorier som beskrivs nedan.

Som nämnts finns det relativt många fall då det är oklart om dokumentationen består i att det sexuella övergreppet dokumenterats eller om det är fråga om andra slags bilder. Det är därför svårt att se om det finns några skillnader mellan dessa två typer av dokumentation. Det tycks emellertid som om det till relativt stor del är minderåriga flickor som utsatts för övergrepp som dokumenterats.¹²

Det är endast i något fall det framkommer att bilder eller filmer lagts ut på Internet och spridits, vilket emellertid inte betyder att det inte kan vara så i ytterligare fall. I ett par fall framgår att gärningsmannen visat bilder eller en film för målsägandes kamrater, dock inte via Internet.

3.2.2 Ersättning för sexuella handlingar

Även när det gäller fall där exploateringen består i att det förekommit någon typ av ersättning till barnet för en sexuell handling så ser fallen relativt olika ut. Ersättningen handlar om pengar, mobiltelefoner, andra ”presenter”, alkohol eller andra droger.

Ett typfall är då flera barn vid ett flertal tillfällen besöker någon i hans bostad – det är ett ”springande” av barn hos personen i fråga. Det tycks i några fall röra sig om relativt ensamma män, utan så många vuxenkontakter, som försöker bli/blir kompis med barnen. Det som lockar kan vara att mannen bjuder på cigaretter och öl, att han har dataspel eller att han visar film. I något fall sådant fall har en tydlig upptrappning skett av vad som äger rum, mannen har börjat visat porrfilm för barnen (pojkar som det var i det fallet) och så småningom, det vill säga vid något av de senare tillfällena när han gjort detsamma, har han sexuellt ofredat pojkarna genom att

¹² Vissa skillnader mellan flickors och pojkars utsatthet redovisas i ett senare avsnitt.

onanera och också fått pojkarna att göra det. Det har också varit pengar inblandade, men inte alla gånger och inte för samtliga pojkar. Som tidigare nämnts kan det dock bland dessa fall vara svårt att avgöra om pengar eller något annat verkligen givits i utbyte mot en sexuell handling eller om det inte kan tolkas på det sättet – som en ersättning.

Det finns även exempel på då målsägandena själva föreslagit att de skulle få pengar om de blottade sig för eller utförde andra sexuella tjänster åt gärningsmannen i fråga.

I ett mindre antal fall där målsäganden fått ersättning för någon typ av sexuella tjänster har detta skett vid ett mycket stort antal tillfällen, över 20 och till och med över 40 tillfällen i några fall.

I en del fall har gärningsmannen och målsäganden (flickor i dessa fall) kommit i kontakt med varandra på Internet eller per telefon och kommit överens om att ha sexuellt umgänge i utbyte mot pengar eller mot alkohol, se nedan.

Någon annan får ersättning eller främjar att målsäganden utnyttjas sexuellt

Ett par flickor har av sin egen pojkvän eller fästman förmåtts prostituera sig vid några tillfällen, en av dem har inte klarat av att säga nej på grund av rädsla för att pojkvännen ska göra slut. En flicka har grovt sexuellt utnyttjats av sin 60-åriga fästman som dessutom har förmått henne att prostituera sig (fyra män har åtalats för köp av sexuella tjänster av henne). Det framgår att mannen har utövat mycket stark kontroll över flickan, som redan då de träffades var i psykiskt dålig kondition.

I ett fall har gärningsmannen som själv grovt sexuellt utnyttjat fyra pojkar även förmedlat kontakter mellan dem och andra män som utnyttjat dem sexuellt. Dessa fyra män har givit pojkarna presenter i utbyte mot det sexuella umgänget.

Det framgår i ett mål att en flicka som rymt från ett behandlingshem prostituerar sig. Hon har även gjort detta vid ett tidigare tillfälle och då träffat en man som enligt tingsrätten ”utnyttjat och befäst ett självdestruktivt levnadssätt” hos flickan. Mannen har fällt för koppleri och våldtäkt.

Hit hör också några mål som gäller människohandel med barn för sexuella ändamål som beskrivs något närmare nedan, där det tydligt framgår att gärningsmännen tvingat och utnyttjat flickorna

på ett hänsynslöst sätt i syfte att tjäna pengar på att de prostituerar sig.

Exploateringsformer i anmälningarna

Även i *anmälningarna* i materialet är den vanligaste formen av sexuell exploatering att det skett någon form av dokumentation, detta är fallet för drygt hälften av barnen. I ungefär vart tionde av dessa fall framgår att bilder eller filmer av barnet spritts på Internet.

Cirka en tredjedel av barnen i de påträffade *anmälningarna* har fått ersättning i utbyte för sexuella handlingar. Ungefär vart tionde barn har utsatts för exploatering genom att en annan person förmått barnet att prostituera sig och/eller också fått ersättning för att barnet utnyttjats sexuellt.

3.2.2.2 Kontaktsätt och relation – gärningsmännens strategier

En annan grund för att dela in fallen i olika kategorier är hur kontakten mellan gärningsmannen och barnet gått till och relationen dem emellan. Dessa två aspekter hänger samman med gärningsmannens strategi för att få ”tillgång” till barnet. I materialet framkommer tydligt hur sådana kan se ut.

I en skrift som framställdes i samband med ett uppdrag åt Barnpornografiutredningen (SOU 1997:29) beskrivs fem olika huvudkategorier av strategier som pedofiler (och hebefiler)¹³ använder sig av ”för att inleda och utveckla sociala och sexuella kontakter med barn” (Martens, 2000, s. 28). Detta är alltså inte begränsat till fall med sexuell exploatering utan avser sexualbrott mot barn *generellt*.

Kategorierna som beskrivs är följande:

- att överraska ensamma, obekanta barn
- att utveckla en bekantskapsrelation till barnet
- att dra nytta av sin yrkesroll som pedagog/tränare
- att bli god vän med föräldrarna till barnet
- att uppvakta barnen i den egna familjen

¹³ Med hebefil läggning avses vuxna personer som enbart är sexuellt attraherade av ungdomar i pubertetsåldern.

I föreliggande kartläggning finns exempel på samtliga kategorier. Utöver dessa har ytterligare kategorier utkristalliserat sig; en då kontakten mellan gärningsmannen och barnet tagits på Internet, en annan då kontakten tagits på speciella telefonlinjer och en kategori som avser fall som skett inom ramen för en sexuell relation eller ett förhållande. (Det finns också ett fåtal fall där det framgår att gärningsmannen och barnet känner varandra, men inte går att avgöra vilken typ av relation de har mer än att de är bekanta på något sätt.) En typ av fall som är svår att kategorisera enligt dessa dimensioner utifrån relation – kontaktsätt är de som rör människohandel med barn för sexuella ändamål, dessa får därför utgöra en speciell kategori.

Hur gärningsmän använder sin ställning för att ”få tillgång till” barn beskrivs också i en studie om barn som utnyttjats i barnpornografi (Svedin och Back, 2003).

I det följande beskrivs kategorierna (utifrån Martens, 2000) och också vilka typer av fall i de kartlagda domarna som faller inom ramen för respektive kategori. Därefter redovisas fördelningen i en tabell (tabell 2).

Obekant

När det gäller den första kategorin med *obekanta gärningsmän* som överraskar ensamma barn sker det ofta spontant och gärningsmannen i fråga söker sig till platser där det finns barn, men där det inte alltid finns tillsyn av barnen (Martens, 2000).

Det finns ett mål, med 7 målsägande, som mycket tydligt illustrerar denna kategori; en man som under en period (vid olika tillfällen) i princip rövar bort helt obekanta barn han träffar på. Han begår därefter övergreppen på undangömda platser, fotograferar barnen och låter sedan barnen gå.

Bekant till barnet

Den andra kategorin handlar om vuxna personer som försöker *etablera en mer långvarig kontakt med barnen*. De exempel som Martens beskriver (2000) skulle kunna vara tagna ur denna kartläggnings material. Det handlar om män som har ”öppet hus” för en grupp barn eller ungdomar, som bjuder på läsk eller öl, kanske

cigaretter, där det finns dataspel att spela och filmer att titta på. I en del fall utvecklas denna typ av ”vänskapsrelation” till att också innehålla sexuella handlingar och det händer att barnen även då och då får pengar.

I kategoriseringen av denna kartläggnings domsmaterial omfattar ”bekant till barnet” emellertid inte enbart de personer som på det beskrivna sättet försöker etablera en mer varaktig relation med barnet utan även andra typer av bekanta. Totalt har cirka en tredjedel av barnen i domsmaterialet utsatts av en bekant person. En femtedel av dessa utgörs av barn som utsatts av en kamrats pappa eller av en annan anhörig till en kamrat.

Ett fall rör en gärningsman som driver ett HVB-hem¹⁴ och som sexuellt utnyttjat flera flickor i högstadieåldern. Dessa flickor är dock inte placerade på hemmet. Han har enligt tingsrätten på ett ”utstuderat sätt” sökt bygga upp förtroende hos flickorna. De har fått pengar (det handlar om tusentals kronor) och i vissa fall mobiltelefoner för att de låtit sig utnyttjas. En av flickorna har utnyttjats ett tiotal gånger. Mannen har fällts för sexuellt utnyttjande, försök till sexuellt utnyttjande och förförelse av ungdom för dessa brott.

I ett annat fall har en man gjort sig bekant med en förstånds-handikappad pojke i nedre tonåren, bjudit hem honom och så småningom utnyttjat honom sexuellt vid ett flertal tillfällen. Han har också fotograferat pojken naken. Gärningsmannen är lagförd 4 gånger tidigare för sexualbrott mot barn och fälls för sexuellt utnyttjande och barnpornografibrott.

I ett fall med en man som begått – och fällts för – sexualbrott mot flera pojkar i 11–15-årsåldern har en av pojkarna också fått pengar av mannen. Övergreppen har skett i mannens bostad vid ett stort antal tillfällen, mer än ett trettiotal. Mannen är tidigare dömd för sexualbrott mot barn.

Utnyttjar yrkesroll eller roll inom fritidsverksamhet

Nästa kategori utgörs av personer som *utnyttjar sin yrkesroll* eller *sin roll inom fritidsverksamhet* för att komma i kontakt med barn eller ungdomar.

I materialet förekommer ett antal fall med gärningsmän som stämmer in i denna kategori: barnskötare på daghem, skolpersonal

¹⁴ Det vill säga ett hem för vård och boende för ungdomar placerade enligt LVU (lagen om vård av unga).

och fritidsledare. Drygt vart tionde barn har blivit utsatt av en person som tillhör denna kategori av gärningsmän. I samtliga fall har övergreppen skett mot flera barn.

Det finns till exempel tre fall då barnskötare begått sexuella övergrepp mot och även exploaterat barnen genom att antingen dokumentera övergreppen eller ta nakenbilder av dem. I ett av dessa fall rör det sig om ett tiotal barn som utsatts för övergrepp. I ett annat har övergreppen pågått under flera års tid. Gärningsmännen har utnyttjat sin position gentemot barnen och deras förtroende för honom. I en av domarna beskrivs att gärningsmannen på ett manipulerande sätt skapat relationer till barnen och fått dem att medverka i utnyttjandet av dem.

En fritidsledare har begått sexualbrott och sexuellt exploaterat några pojkar i 7–9-årsåldern genom att förmå dem att fotograferas nakna, varav några bilder är av mer avancerat slag. (Han har också begått sexualbrott *utan* inslag av exploatering mot ytterligare ett par pojkar.) I ett annat fall har en skolvaktmästare förmått pojkar att fotograferas nakna.

Det finns också ett fall med en gärningsman som sexuellt utnyttjat 4 pojkar och som tagit pornografiska bilder på åtminstone en av dem. Mannen har även förmedlat kontakter till 4 andra män för att dessa skulle kunna utnyttja pojkarna sexuellt. Mannen ifråga har dömts för grovt sexuellt utnyttjande och grovt barnpornografibrott.

Vän till familjen

Att bli (eller vara) *vän till familjen* är en annan kategori som innebär ett större beroendeförhållande mellan barnet och den presumptive gärningsmannen än i de föregående kategorierna. Om han även vinner föräldrarnas förtroende kan han få en roll som "extraförälder" åt barnet. Denna kategori omfattar även släktingar, i vilka fall det är mindre komplicerat att vinna föräldrarnas förtroende (Martens, 2000).

Det finns ett antal fall i kartläggningens material som kan räknas hit, 8 procent av barnen har utsatts för brott av en person som är vän eller bekant till familjen, i vissa fall till den ena föräldern. Bland fallen finns gärningsmän som fungerat som en "extrapappa" eller "extramorfar" åt barnet och till exempel varit barnvakt. I flera av dessa fall har övergreppen varit upprepade och pågått under långa

perioder. Exploateringen har bestått i att övergreppen dokumenterats. (Det finns mycket likartade fall med andra gärningsmän som barnet känner närmare, till exempel kamraters fäder eller deras mor-/farfäder, vilka dock omfattas av kategorin ovan; bekant till barnet).

En gärningsman har sexuellt ofredat och utnyttjat 6 barn, varav 3 flickor också har blivit sexuellt exploaterade. När det gäller 2 av dessa är han bekant med flickornas familjer. Det har varit mycket "spring" av barn hos gärningsmannen och han har varit barnvakt ett flertal gånger. Han har gett en målsägande presenter, andra har fått sprit och pengar, en av dem har fotograferats.

I ett annat fall har gärningsmannen genom att bli en vän till mamman kommit att fungera som en "extrapappa" till flickan. Flickan har tillbringat mycket tid hemma hos gärningsmannen. Övergreppen startade då flickan var i sexårsåldern och pågick i flera år. Ett av övergreppen har fotograferats. Övergreppen anmäls av målsägande först i vuxen ålder och mannen döms för grov våldtäkt och barnpornografibrott.

I ytterligare ett fall har en gärningsman under flera år systematiskt förgripit sig på flera flickor, såväl barnbarn och barnbarnsbarn som kamrater till dessa. Mannen har haft ansvar för barnens vård under viss tid. För en av flickorna startade övergreppen vid 3 års ålder. Det finns dokumentation av övergrepp på samtliga flickor. Mannen är tidigare ostraffad.

Inom familjen

Det finns även personer som sexuellt utnyttjar *barn inom familjen*, det vill säga då gärningsmannen är barnets biologiska förälder eller styvförälder. Det är i dessa fall som det är svårast för barnet att värja sig. Det tar också ofta relativt lång tid innan brotten upptäcks, vilket gör att övergreppen hunnit bli sexuellt avancerade (Martens, 2000).

Ett antal av barnen har blivit utsatta för sexualbrottet inom familjen, det vill säga av en biologisk förälder eller styvförälder. I ett av dessa fall har en man dels begått mycket grova övergrepp mot sin dotter under flera års tid genom att bland annat våldta henne, dels begått övergrepp vid några tillfällen mot en styvdotter. Dessutom har han begått övergrepp såväl mot en bekants dotter

som mot en kamrat till sin dotter. Övergrepp på samtliga barn har dokumenterats.

En av de få kvinnor som förekommer som gärningsperson i materialet återfinns i denna kategori. Hon och hennes man har förgripit sig på den gemensamma dottern bland annat genom att förmå dottern att medverka i en sexuell handling som också har filmats.

Ett annat exempel är en man som begått övergrepp mot sin före detta styvdotter då hon var i tioårsåldern. Detta har skett då han varit barnvakt åt henne. Några av övergreppen har dokumenterats. Hans förklaring till övergreppen är att de handlar om "missriktad kärlek". Ett annat fall med en styvfar är en man som ett par veckor efter att hans fru kommer till Sverige med sin dotter börjar förgripa sig sexuellt på dottern.

En flicka som utsatts för grova sexuella övergrepp av sin pappa under flera års tid, har även utsatts för grova övergrepp av en bekant till pappan. Hon har drogats vid något av tillfällena.

De 9 gärningsmännen i denna kategori har över lag begått grova sexualbrott mot sina döttrar eller styvdöttrar. För 5 av dem är påföljden rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning och för resterande 4 är påföljden fängelse i mellan 10 månader och 7 år.

I ett av fallen har målsäganden själv berättat om övergreppen, på grund av oro för ett syskon, i ett annat är det socialtjänsten som gjort polisanmälan. I ytterligare ett är det mamman i familjen som börjar fatta misstankar och frågar dottern om något hänt. Efter tvekan berättar dottern.

Pojkvän/fästman

Ett par flickor har förmåtts prostituera sig av sin pojkvän eller fästman. I ett fall framgår att gärningsmannen, som utövat mycket stark kontroll över flickan, grovt sexuellt utnyttjat henne, tagit bilder av henne och fått henne att prostituera sig.

Internet

Denna kategori är alltså en ny kategori som tillkommit och som visar att den snabba tekniska utveckling som skett de senaste åren och den ökande användningen av Internet har skapat förutsätt-

ningar för nya kontaktsätt. Man kan se det som att schemat ovan kan ”uppdateras” genom att lägga till denna speciella kategori. Med stor sannolikhet är detta också en relevant kategori när det gäller sexuella övergrepp mot barn generellt, det vill säga även då det inte funnits inslag av exploatering.

Kategorin har såväl drag av den ovan beskrivna kategorin med obekanta som av kategorin med bekanta till barnet. Internet kan betraktas som en ”plats” eller ett sammanhang där det finns många barn utan tillsyn, det vill säga där det är möjligt att söka kontakt med barn utan att andra vuxna uppmärksammar det. Efter den inledande kontakten kan gärningsmannen sedan utveckla en relation till barnet, till exempel genom att chatta under en längre tidsperiod, innan de träffas första gången.

När det gäller 12 av målsägandena har gärningsmannen fått kontakt med dem på Internet. Dessa fall är emellertid inte lika i alla andra avseenden. I några av dem har gärningsmannen och målsäganden gjort en överenskommelse om sexuellt umgänge i utbyte mot ersättning till målsäganden. Det finns också exempel på då gärningsmannen byggt upp en relation och ett känslomässigt beroende hos målsägandena, som han sedan utnyttjat då han träffat dem. Internetfallen beskrivs närmare i ett avsnitt nedan.

Kontakt på telefon

I två mål som avser en gärningsman och två målsägande i vardera fallet har kontakten skett på telefon. Gärningsmännen och målsägandena är visserligen obekanta med varandra, men stämmer för övrigt dåligt in i kategorin med obekanta gärningsmän. Dessa två mål har stora likheter med varandra (och med ett par av internetfallen ovan): en man och två flickor (15–17 år) kommer per telefon överens om att träffas och ha sexuellt umgänge mot att flickorna får ersättning.

I det ena fallet framkommer att båda flickorna har sålt sexuella tjänster på ett liknande sätt vid flera tillfällen förut. Det framgår att det etablerats en kontakt med socialtjänsten för åtminstone den ena av flickorna.

Koppleri och människohandel med barn för sexuella ändamål

Ett av målen är mycket omfattande och rör internationell organiserad handel med kvinnor. De 4 gärningsmännen, varav en kvinna, fälldes för koppleri och grovt koppleri. I målet finns 4 målsägande, varav en flicka på 17 år. Hon fördes bort från sitt hemland, såldes och transporterades därefter till Sverige där hon tvingades till prostitution. Hon har även drogats och blivit sexuellt utnyttjad av en av gärningsmännen. Påföljderna för gärningsmännen bestämdes till fängelse i 2 år för 2 av gärningsmännen och till 5 respektive 6 år för de 2 andra.

I ett annat mål har flera kvinnor transporterats till Sverige för att arbeta som prostituerade. En av kvinnorna var under 18 år då hon kom till Sverige. De 2 tilltalade, varav en kvinna, har främjat prostitution i stor skala och hänsynslöst utnyttjat kvinnor i sin koppleri-verksamhet. De har fällts för grovt koppleri till 3 års fängelse.

Det finns även ett mål med 2 personer, en kvinna och man, som fällts för människohandel för sexuella ändamål, varav den ena även för koppleri och grovt koppleri. En målsägande är 17 år. Hon träffar en av gärningsmännen under sin semester i centrala Europa och förmås åka först till Danmark och sedan till Sverige för att prostituera sig. Periodvis har hon varit fråntagen pass, pengar och mobiltelefon. Hon har enligt tingsrätten "befunnit sig i en sårbar och utsatt situation med små möjligheter att kunna avbryta sin verksamhet". Den andra gärningsmannen har transporterat henne inom Sverige och även haft som uppgift att bevaka henne.

I ytterligare ett kopplerifall som identifierats i materialet finns också flera målsägande. Åtalet har emellertid ogillats när det gäller en 14-årig målsägande och hennes äldre syster. Gärningsmannen misstänktes – och åtalades – för att ha ordnat med resa för dem och sedan tvingat dem att prostituera sig när de kommit till Sverige, men fälldes således inte för detta. Det kan dock nämnas att han fälldes för koppleri vad gäller 3 andra kvinnor.

Fördelningen på olika typer av relationer

Fördelningen på olika typer av relationer avser endast hur fördelningen ser ut bland de fall som kartläggningen omfattar och ska alltså inte tolkas som en fördelning bland faktiska fall.

Den största kategorin som utgör 36 procent, består av fall då gärningsmannen har en bekantskapsrelation med barnet (se tabell 2). Som beskrivits ovan är detta också en relativt heterogen kategori. Den näst största kategorin består av fall då gärningsmannen kommit i kontakt med barnet genom sin yrkesroll och omfattar 14 procent av fallen. Vart tionde barn har utsatts av en obekant person. I tabellen redovisas också antalet gärningsmän inom respektive kategori.

Tabell 2 Relationen mellan gärningsman och målsägande i fall som ett till fällande domar

Relation	Barn		Gärnings- män
	Antal	Andel	Antal
Obekant	15	10 %	11
Bekant till barnet	55	36 %	20
Genom yrkesroll/fritidsverksamhet	20	13 %	5
Bekant till familjen	11	7 %	6
Inom familjen	12	8 %	9
Pojkvän/fästman	6	4 %	5
Genom Internet	12	8 %	5
Per telefon	7	5 %	4
Bekant, oklart hur	4	3 %	2
Människohandel	3	2 %	8
Oklart	6	4 %	2
Totalt	151	100 %	77

Totalt sett är det således drygt 70 procent av barnen som utsatts för den sexuella exploateringen av en person som de är bekanta med på något sätt.¹⁵

I detta sammanhang är det dock viktigt att påpeka att det finns ett samband mellan anmälningsbenägenheten och vilken typ av relation det är mellan gärningsmannen och offret.

Generellt är anmälningsbenägenheten lägre då gärningsmannen är en bekant person (Olsson, 1998). Detta innebär att det förmodligen är en ännu större majoritet som utsätts för sexualbrott av en bekant gärningsman när det gäller den *faktiska* brottsligheten.

¹⁵ Det vill säga då följande kategorier slås ihop: bekant till barnet, genom yrkesroll/fritidsverksamhet, bekant till familjen, inom familjen, pojkvän/fästman och bekant, oklart hur.

Relationen mellan gärningsmannen och barnet i anmälningarna i materialet

I *anmälningarna* (som inte lett till fällande dom) saknas ofta uppgifter om relationen mellan gärningsmannen och offret, i mer än en tredjedel av fallen är det oklart hur relationen ser ut. För övrigt utgörs de två största kategorierna dels av en fjärdedel av fallen då gärningsmannen är bekant med barnet, dels av en femtedel av fallen med gärningsmän som är obekanta med offret. Cirka 9 procent av barnen har utsatts för sexualbrott inom familjen. Tre procent har fått kontakt med gärningsmannen på Internet.

Strategier för att inte avslöjas

Förutom strategier för kontakt har gärningsmän också strategier för att de inte ska avslöjas. Att gärningsmannen är en bekant person som även föräldrarna känner kan till exempel innebära ett hinder för att misstankar ska väckas:

Genom att vara en betrodd person som till exempel arbetskamrat, daghemspersonal eller släkting, uppskattad och omtyckt av såväl vuxna som barn, var det ingen som fattade misstankar
(Svedin och Back, 2003, s. 14).

Det kan också nämnas att ett sätt är att gärningsmannen manipulerar barnet så att hon eller han känner sig delaktig i det som skett, exempelvis genom att tala om övergreppen som en gemensam hemlighet. Ett annat är då gärningsmannen hotar med självmord. Andra sätt som framgått är att gärningsmannen säger till barnet att ingen kommer att tro det om det berättar. Slutligen kan nämnas att ett par av barnen har utsatts för övergreppen med ögonen förbundna och på ett sådant sätt att det inte är uppenbart att de förstått vad de varit med om.

Gärningsmannen försöker alltså i en del fall få barnet att känna sig delaktigt i det som skett, det handlar i många fall handlar om en person som barnet står i beroendeställning till och litar på och i en del fall är det en person som också barnets föräldrar har förtroende för.

3.2.3 Kontakt på Internet

Inom ramen för ett EU-finansierat projekt om barns och ungdomars säkerhet på Internet¹⁶ har 2 undersökningar nyligen presenterats. I den ena, en undersökning om barns användning av Internet (SAFT, 2003a), framgår bland annat att 14 procent av de tillfrågade barnen hade träffat (minst) en person på *riktigt*, som de tidigare bara hade chattat med. Den andra undersökningen, av föräldrars kunskap om och attityder till sina barns internetanvändning (SAFT, 2003b), visar dock att det ibland finns ett glapp mellan vad barnen gör och vad föräldrarna känner till; 4 procent av de tillfrågade föräldrarna svarade att deras barn träffat någon som de fått kontakt med på Internet, vilket alltså ska jämföras med den högre andel av barnen som uppger att de gjort detta.¹⁷

Mot bakgrund av detta kan det vara av särskilt intresse att studera de fall då barnen och ungdomarna har fått kontakt med gärningsmannen via Internet. Detta har skett i fall som rör 12 av barnen. Samtliga av dem är flickor och de är mellan 11 och 17 år. Fyra är minderåriga, det vill säga under 15 år. Dessa fall är inte enhetliga men har alltså kontaktsättet som den gemensamma nämnaren.

Två av de minderåriga flickorna har utsatts för grovt sexuellt utnyttjande av samme man, vid olika tillfällen. Mannen, som är lärare, har via chattandet manipulerat flickorna och skapat ett känslomässigt beroende. När han sedan bestämt träff med dem har han utnyttjat dem sexuellt och även bundit och fotograferat dem. De två andra minderåriga flickorna har också utsatts för sexuellt utnyttjande, varav en för grovt brott, av en man som enligt domen är personlighetsmässigt avvikande och dokumenterat psykiskt störd och som ägnar mycket tid åt att chatta med flickor och vuxna kvinnor.

Fem av de övriga flickorna förekommer i ett mål som rör inspelning av porrfilm. Gärningsmannen har på Internet frågat efter flickor som varit intresserade av att delta i erotiska och pornografiska filmer mot ersättning och på så sätt fått kontakt med dessa 5 flickor som är i 16–17-årsåldern. De har träffats på hotell där inspelningen sedan skett. Gärningsmannen har fällts för sexuellt ofredande. Han är tidigare lagförd för sexualbrott mot barn.

¹⁶ I detta så kallade SAFT-projekt (Safety Awareness, Facts and Tools) medverkar fem länder.

¹⁷ Observera att det inte är ett urval av familjer där både barnen och föräldrarna svarar utan två olika urval oberoende av varandra, ett urval av barn samt ett av föräldrar.

I ett par fall har flickorna kommit överens med mannen de chattat med om att ha sexuellt umgänge, mot ersättning i pengar i ett fall och mot att få alkohol i det andra. I det senare fallet möts flickan och gärningsmannen vid 3 tillfällen, har samlag och flickan får sedan sprit i utbyte mot det sexuella umgänget. I ytterligare ett fall har en flicka under ett halvårs tid chattat med en man på drygt 30 år som uppger sig vara tonåring. När hans verkliga ålder avslöjas träffas de dock ändå och inleder en relation. Det framgår också att han så småningom blir mycket kontrollerande och svartsjuk, vilket har samband med att han också gör sig skyldig till och fälls för olaga hot och hemfridsbrott.

I de *anmälda* fallen framgår att 10 av barnen fått kontakt med den misstänkta personen på Internet, detta motsvarar 6 procent av barnen. Det bör dock påminnas om att på grund av det relativt stora interna bortfallet i anmälningarna bör detta betraktas som en minimiandel.

3.2.4 Flickors respektive pojkars utsatthet för sexuell exploatering

Som tidigare nämnts är 70 procent av målsägandena i de kartlagda domarna flickor och 30 procent pojkar. Genomsnittsåldern är 12 år för såväl flickor som pojkar men åldersspridningen och åldersfördelningen ser något olika ut. Flickorna är i åldern 2–17 år och pojkarna mellan 7 och 17 år. Drygt 80 procent av pojkarna är minderåriga, jämfört med två tredjedelar av flickorna.

Det finns några relativt stora skillnader mellan flickorna och pojkarna med avseende på relationen till gärningsmannen. Generellt finns en större spridning när det gäller relationerna mellan gärningsmannen och målsäganden bland flickorna.

Medan 40 procent av pojkarna utsatts för övergrepp av en person som fått kontakt med dem genom sin yrkesroll är motsvarande andel bland flickorna endast 2 procent (se tabell 3). En annan större skillnad är att av flickorna har 12 procent blivit utsatta för den sexuella exploateringen inom familjen, vilket inte någon av pojkarna har. Ingen av pojkarna har fått kontakt med gärningsmannen på Internet eller per telefon, vilket 12 respektive 7 procent av flickorna fått.

Tabell 3 Relationen mellan offret och gärningsmannen bland flickor respektive pojkar

Relation	<i>Målsägandens kön</i>			
	Flickor		Pojkar	
	Antal	Andel	Antal	Andel
Obekant	10	10%	5	12%
Bekant till barnet	36	35%	19	44%
Genom yrkesroll/fritidsverksamhet	2	2%	17	40%
Bekant till familjen	9	9%	1	2%
Inom familjen	12	12%	0	0%
Pojkvän/fästman	6	6%	0	0%
Genom Internet	12	12%	0	0%
Per telefon	7	7%	0	0%
Bekant, oklart hur	3	3%	1	2%
Människohandel	3	3%	0	0%
Oklart	4	4%	0	0%
Totalt	104	100%¹⁸	43	100%

När det gäller typen av exploatering finns också skillnader. Flickor tycks i högre grad ha utsatts för övergrepp som har dokumenterats.

När det gäller gärningsmännens ålder framgår också vissa tydliga skillnader. Mer än en fjärdedel av pojkarna har utsatts av en gärningsman som är mellan 15 och 20 år, jämfört med 1 procent av flickorna. Över en femtedel av flickorna har utsatts av gärningsmän som är 60 år eller äldre, i jämförelse med 5 procent av pojkarna.

3.2.5 Gärningsmännens totala brottsbelastning

Totalt har 72 procent av gärningsmännen lagförts mer än 1 gång, det vill säga minst vid ett ytterligare tillfälle utöver den aktuella lagföringen som kartläggningen avser.¹⁹ Tretton procent har lagförts 10 gånger eller fler. Detta är en betydligt högre brottsbelastning än i befolkningen generellt där motsvarande andelar bland

¹⁸ På grund av avrundning utan decimaler uppgår procentsumman till 103 % då kategorierna räknas samman.

¹⁹ En lagföring kan omfatta flera brott och kan avse ett domslut, ett strafföreläggande eller åtalsunderlåtelse.

lagförda personer var 43 respektive 7 procent (BRÅ, 2000).²⁰ Drygt en fjärdedel av gärningsmännen har lagförts för våldsbrott.

En femtedel av gärningsmännen har även vid minst ett ytterligare tillfälle lagförts för *sexualbrott mot barn* (utöver för det aktuella brottet som ingår i kartläggningen), det vill säga att de har återfallit i sexualbrottslighet mot barn.

Det bör emellertid påpekas att det rör sig om minst denna andel av gärningsmännen, eftersom de sexualbrott där det inte gått att utläsa om brottet riktats mot ett barn eller en vuxen inte räknats med och att det inte funnits tillgång till uppgifter om lagföringar före år 1973. Det kan även noteras att det inte finns uppgifter om huruvida gärningsmannen *anmälts* vid andra tillfällen, men inte fällts, för sexualbrott mot barn. I antal handlar det om tretton gärningsmän, varav fyra av dem lagförts för sexualbrott mot barn mer än en 1 gång tidigare (närmare bestämt 1, 2, 3 respektive 4 gånger tidigare).

3.3 Barnpornografibrott

Det finns, som tidigare nämnts, anledning att studera barnpornografibrotten ur ett vidare perspektiv än att enbart studera de brott då någon skildrat barn i pornografisk bild.

Genom innehav, överlåtelse och spridning av barnpornografi, det vill säga olika former av barnpornografibrott, upprätthålls och ökar efterfrågan på barnpornografi, vilket i sin tur kan utgöra en bidragande faktor till att fler sexuella övergrepp mot barn dokumenteras, till att fler sexuella övergrepp *begås* och till att fler barn skildras i pornografisk bild av annat slag. Gärningsmännen i dessa fall kan betraktas som indirekta förövare, så kallade *Internet offenders* som begår *hands off-övergrepp* (Quayle, 2003).

Alla personer som fälls för någon typ av hantering av barnpornografi begår inte sexuella övergrepp mot barn, men vissa gör det. Uppgifter om hur stor andel som gör det varierar mellan olika undersökningar. (Quayle, 2003).

Det finns också en diskussion om sambandet mellan barnpornografi och (eventuella) sexuella övergrepp mot barn bland pedofiler. I litteraturen urskiljs fyra hypoteser beträffande vilken roll pornografin spelar (Martens, 2000:41), nämligen när det gäller:

²⁰ Det vill säga bland män, vilket är rimligt att jämföra med eftersom alla utom en av de fällda personerna i föreliggande kartläggning är män.

- utvecklingen av den avvikande sexuella läggningen (den sexuella motivationen)
- sänkning av den sexuella impulskontrollen hos den avvikande
- som substitut för en sexuell kontakt med ett barn
- som medel att bryta barnets motstånd i försöket att förföra barnet

Vad som kan påpekas är att kopplingen mellan barnpornografi och sexuella övergrepp mot barn i vissa fall i det kartlagda materialet är mycket direkt: då en gärningsman som begår ett sexuellt övergrepp mot ett barn också dokumenterar övergreppet. I detta sammanhang kan nämnas att den tekniska utvecklingen skapar nya förutsättningar för denna typ av brott, till exempel kan övergrepp som filmas spridas till andra i samma ögonblick som de begås.

Det finns också mer indirekta kopplingar, det vill säga gärningsmän som dels gör sig skyldiga till barnpornografibrott (som innehav, överlåtelse och spridning), dels begår övergrepp, men som inte dokumenterar sina egna övergrepp och det alltså inte finns någon direkt koppling mellan de två handlingarna. Det är inte möjligt att utifrån det kartlagda materialet att dra slutsatser om sambandet mellan barnpornografibrottet och de sexuella övergreppen som har med orsak och verkan att göra.

Beträffande den fjärde hypotesen ovan – att pedofiler använder barnpornografi som ett sätt att ”bryta barnets motstånd” – kan det nämnas att det i materialet förekommer fall där gärningsmannen visat barnpornografiska bilder för barnen. Det finns också gärningsmän som tillsammans med pojkar tittat på porrfilm som inte haft barnpornografisk karaktär.

Ett mycket speciellt drag i denna typ av brottslighet bör också nämnas; att kränkningen av barnet inte upphör i och med att brottet upptäcks, förövaren fälls och offret identifieras – det vill säga i de fall detta sker. De bilder och/eller filmer som finns på Internet fortsätter att vara tillgängliga för ett oräkneligt antal personer och för oöverskådlig tid.

Innan kartläggningens resultat redovisas nedan görs en mycket kortfattad genomgång av kriminalstatistiken över barnpornografibrott som en introduktion.

3.3.1 Kriminalstatistiken

Under åren 2000–2002 har de polisanmälda barnpornografibrotten ökat, från 239 anmälda brott år 2000 till 374 anmälda brott år 2001 och 396 anmälda brott år 2002. (År 2000 är det första år då barnpornografibrott särredovisas i kriminalstatistiken över anmälda brott.)

Det går inte att dra några slutsatser om vad denna ökning står för enbart utifrån statistiken. Det är dock inte förvånande med en sådan utveckling eftersom det är ett vanligt mönster när det gäller nya brottskoder som införs – att det tar ett tag innan polisen regelmässigt börjar använda dem. Enligt den preliminära statistiken för januari-oktober år 2003 har 245 brott anmälts, vilket emellertid innebär en minskning med fjorton procent i jämförelse med motsvarande period år 2002.

Beträffande den regionala fördelningen av anmälda brott (se tabell 3 i tabellbilagan) bör det påpekas att den är relativt svår-tolkad, dels på grund av relativt låga tal, dels på grund av faktorer som exempelvis skillnader i anmälningsbenägenhet (som kan ha att göra med uppmärksamheten på denna typ av brott) och rutiner i polisarbetet.

Andelen brott rubricerade som barnpornografibrott som lett till åtal, strafföreläggande eller åtalsunderlåtelse (det vill säga då en gärningsman bundits till brottet och erkänt det)²¹ har uppgått till tolv, fjorton respektive nitton procent under åren 2000–2002. Dessa förhållandevis låga andelar kan delvis förklaras av den stora andel brott som kan betecknas som tips till polisen (se nedan).

Antalet personer som lagförts har varit 54, 75 respektive 88 personer under åren 2000–2002. För de som lagfördes för barnpornografibrott som huvudbrott år 2000 var de två vanligaste huvudpåföljderna villkorlig dom och strafföreläggande. År 2001 var de vanligaste huvudpåföljderna strafföreläggande och villkorlig dom och år 2002 böter och strafföreläggande.

3.3.2 Kartläggningen

När det gäller kartläggningen av barnpornografibrotten är denna en totalundersökning både i fråga om domar från åren 1993–2002 (samt första kvartalet 2003) och anmälningar från åren 2000–2002.

²¹ Den så kallade personupplklaringsprocenten.

3.3.2.1 ”Tipsbrott” bland anmälningarna

Av de drygt 950 brottsanmälningarna rörande barnpornografibrott som begärts in är det nära hälften, 47 procent, som avser vad som kan betecknas som tips till polisen av personer som hittat/stött på barnpornografi. I dessa fall är det helt okänt vem gärningsmannen kan vara.

Ovan nämnda fall handlar i princip uteslutande om internet-relaterad barnpornografi. Det vanligaste är att anmälaren har träffat på barnpornografi på Internet, till exempel genom länkar på hemsidor eller reklam antingen då han eller hon har surfat eller via e-post. År 2000 uppgick andelen brott som utgjordes av tips till 40 procent och åren 2001–2002 till cirka 50 procent respektive år. Vanliga nedläggningsbeslut när det gäller just dessa brott är bland annat att spaningsuppslag saknas, att det inte finns några spaningsresultat och att brottet uppenbart inte går att utreda.

Även om dessa anmälningar alltså inte ger några uppgifter om varken gärningsmän eller offer så ger kunskapen om andelen tipsbrott i alla fall något bättre möjligheter att tolka kriminalstatistiken över anmälda barnpornografibrott.

I det följande kommer tyngdpunkten, liksom i det tidigare resultatavsnittet, ligga på uppgifter ur de fällande domarna (180 domar). I fall med uppgifter ur anmälningar är dessa baserade på knappt 500 anmälningar.²²

De *fällda* gärningsmännen är i genomsnitt 36 år och åldersspridningen är från 16 till 72 år. Samtliga 180 personer är män.

I *anmälningarna* är åldersspridningen större; från 12 år²³ till 81 år. En procent av de *anmälda* personerna är kvinnor (vilket motsvarar 6 personer).

3.3.2.2 Typen av barnpornografibrott och typen av bilder

Polisen är den största gruppen av anmälare (i närmare hälften av fallen som lett till fällande dom är det polisen som anmält brottet), det handlar i dessa fall framför allt om att barnpornografibrotten upptäckts i samband med utredningar av andra brott, till exempel vid förhör eller husrannsakan. Det handlar också om att Riks-

²² Det vill säga exklusive tipsbrotten.

²³ Anmälningen med 12-åringen lades ned med motiveringen misstänkt minderårig och ärendet överlämnades till socialtjänsten.

kriminalpolisen (RKP) fått tips från polis i andra länder om misstanke om barnpornografibrott.

En stor majoritet av barnpornografibrotten är internetrelaterade. Det finns dock exempel på barnpornografiskt material som inte är det – tidningar, videofilmer och fotografier, såväl i domar som i anmälningar.

De flesta gärningsmännen har fällts för *innehav* av barnpornografi (88 procent). Hälften av samtliga har dömts *enbart* för innehav. Omfattningen av innehavet i dessa fall varierar från 2 filmer med barnpornografiskt innehåll till cirka 140 000 bilder. Domar som rör *spridning* är dock inte heller ovanliga – detta har en tredjedel av gärningsmännen fällts för.

Barnpornografi omfattar såväl poseringsbilder som dokumenterade verkliga övergrepp mot barn. Det är inte alltid i domarna det framgår vilken typ av bilder det handlar om. Den slutsats som kan dras av uppgifterna är emellertid att det inte alls är ovanligt med bilder eller filmsekvenser som visar övergrepp – även övergrepp på mycket små barn. Det finns exempel på att tingsrätten bedömt enbart innehav av barnpornografi som grovt brott just för att bilderna skildrat barn som utsatts för särskilt hänsynslös behandling, i vissa fall tortyrliknande.

3.3.2.3 Påföljder för barnpornografibrott

När det gäller de 44 procent av gärningsmännen som fällts för barnpornografibrott *enbart* är den vanligaste påföljden dagsböter, vilket en tredjedel fått. Den näst vanligaste påföljden är villkorlig dom i kombination med dagsböter och därefter följer fängelse (från 1 månad till 1 års fängelse har utdömts).

Även i de fall då barnpornografibrottet endast avser innehav är dagsböter och villkorlig dom i kombination med dagsböter de vanligaste påföljderna, därefter följer skyddstillsyn. En av gärningsmännen har dömts till fängelse i 1 månad för innehav av barnpornografi.

3.3.2.4 Kopplingen till sexualbrott mot barn

Förutom att de fällts för barnpornografibrott har 38 procent av gärningsmännen dessutom fällts för sexualbrott mot barn (i samma mål). Observera att här avses sexualbrott mot barn *generellt*, det vill säga att samtliga inte har en direkt koppling till barnpornografibrottet och har inslag av exploatering. Det är emellertid en så hög andel som två tredjedelar av barnen som har filmats eller fotograferats (det behöver dock inte vara fråga om att själva övergreppet har dokumenterats). Det rör sig om de flesta typerna av sexualbrott; från sexuellt ofredande till grov våldtäkt.

I en femtedel av barnpornografianmälningarna har det antingen anmälts sexualbrott på samma anmälan eller så framkommer det att sexualbrott har anmälts i en annan anmälan.

Dessa höga andelar bland gärningsmännen (framför allt i domsmaterialet) kan delvis förklaras av det faktum att barnpornografibrotten relativt ofta upptäcks av polisen i samband med utredning av andra brott (se ovan), till exempel sexualbrott mot barn. Det sker alltså en selektion av vilka av gärningsmännen som upptäcks. Andelen bland samtliga personer som hanterar barnpornografi (det vill säga kända som okända) är sannolikt lägre.

Det går emellertid inte utifrån dessa uppgifter att dra några slutsatser om något orsaks- och verkanssamband mellan barnpornografibrottet och sexualbrottet – till exempel *om* – och i så fall *hur* – barnpornografien påverkat benägenheten att begå sexuella övergrepp mot barn.

Oavsett detta är det intressant att se lite närmare på vilken relation det är mellan dessa gärningsmän och de barn de begått sexuella övergrepp mot.

Kategoriseringen är densamma som i föregående avsnitt. Som framgår har en tredjedel av barnen utsatts för sexuella övergrepp av en gärningsman inom kategorin ”bekant till barnet” och 15 procent av en far eller en styvfar, se tabell 4.

Tabell 4 Relationen mellan gärningsmannen och barnet

Typ av relation	<i>Barn</i>	
	Antal	Andel
Obekant	4	4 %
Bekant till barnet	34	33 %
Genom yrkesroll/fritidsverksamhet	12	12 %
Bekant till familjen	15	15 %
Inom familjen	16	15 %
Pojkvän	4	4 %
Genom Internet	9	9 %
Per telefon	2	2 %
Bekant, oklart hur	2	2 %
Oklart	5	5 %
Totalt	99	100 %

En uppgift som kan vara intressant utifrån ”gärningsmannanivå” är att av *samtliga* gärningsmän som fällts för barnpornografibrott har cirka en fjärdedel begått och fällts för sexualbrott mot ett barn som han är bekant med på något sätt.²⁴

3.3.2.5 Gärningsmännens totala brottsbelastning

Över hälften (56 procent) av gärningsmännen är lagförda mer än en gång, det vill säga vid minst ett ytterligare tillfälle utöver den aktuella lagföringen för barnpornografibrottet. Sju procent har lagförts 10 gånger eller fler. Totalt har cirka 13 procent av gärningsmännen lagförts för våldsbrott – drygt 2 procent i samma mål som barnpornografibrottet och drygt 10 procent vid ett annat tillfälle. Åtminstone var tionde gärningsman har minst en gång lagförts för sexualbrott mot barn.²⁵

Då gärningsmännen delas upp i dem som lagfördes för sexualbrott mot barn i samband med barnpornografibrottet och dem som *inte* gjorde det framstår vissa skillnader mellan dessa grupper. Bland dem som även lagfördes för sexualbrott är brottsbelastningen

²⁴ I denna samlingskategori ingår följande: bekant till barnet, kontakt genom yrket, bekant till familjen, inom familjen, nära relation/pojkvän och bekant, oklart hur.

²⁵ Som tidigare nämnts är detta en minimiandel dels på grund av att det i vissa fall inte går att utläsa om ett sexualbrott begåtts mot ett barn eller en vuxen (och dessa har således inte räknats med), dels på grund av att lagföringar före år 1973 inte kunnat inhämtas.

högre än bland dem som *inte* lagfördes för både och; 64 procent i den förstnämnda gruppen har lagförts vid åtminstone ytterligare ett tillfälle, jämfört med 51 procent i den sistnämnda.

Av dem som även fälldes för sexualbrott mot barn är det var femte, det vill säga 20 procent, som också vid minst ett annat tillfälle lagförts för sexualbrott mot barn (vilket innebär 10 personer, varav 2 lagförts mer än en gång). I den andra gruppen, det vill säga de som *inte* fällts för sexualbrott mot barn i samband med barnpornografibrottet är det 5 procent som lagförts för sexualbrott mot barn vid något annat tillfälle.

Andelen gärningsmän som *någon gång* lagförts för sexualbrott mot barn, det vill säga oavsett om det skett i samband med barnpornografibrottet eller vid ett annat tillfälle, uppgår till drygt 40 procent.

3.3.2.6 "Konsumtionen" av barnpornografi

Avslutningsvis i detta avsnitt kan det vara intressant att ge några exempel på gärningsmännens "förhållande" till eller beskrivning av sin konsumtion av barnpornografi. Det bör dock uppmärksammas att dessa uppgifter till stor del bygger på gärningsmannens redogörelse. Det framgår dock inte alltid något i domen om denna aspekt.

I samband med detta kan ett typiskt exempel nämnas: personer som hävdar att skälet att de innehaft barnpornografi är att de haft som avsikt att anmäla detta, det vill säga ett slags privat initiativ för att hjälpa polisen med tips om dessa brott (enligt dem själva). Denna typ av försvar för hanteringen kan, i ljuset av tingsrätternas bedömning att helt bortse från detta, betraktas som bortförklaringar.

En annan beskrivning som återkommit i materialet är att gärningsmannen "halkat" in i det, det kan ha startat mer eller mindre av en slump då han stött på barnpornografi på Internet och har sedan utvecklats, till en början på grund av nyfikenhet. Det har inte varit ett medvetet val eller ett aktivt sökande från början. Andra beskriver att det funnits en spänning i att leta efter och ladda ner barnpornografiskt material från Internet, i något fall kopplat till att det är tabubelagt och förbjudet.

En del av dem som menar att det startade på så sätt beskriver att det sedan skett en upptrappning – att det börjar i relativt liten skala

men att samlandet så småningom uppgår till mycket stora mängder bilder och filmsekvenser. Det finns också flera exempel på en annan typ av upptrappning som gäller *typen* av bilder och inte omfattningen. Det handlar om män som till en början framför allt sökt och tittat på poseringsbilder av tonåringar, men att de efter hand, när de kommit i kontakt med andra typer av bilder, även börjat titta på och ladda ner bilder på faktiska övergrepp, i vissa fall övergrepp på mycket små barn.

En del personer beskriver denna upptrappning av konsumtionen av barnpornografi som ett slags missbruk eller tvång. Det tycks också i några fall som om det är själva samlandet och katalogiserandet *i sig* är huvudsaken.

Det förekommer också personer som i samband med att de chattar använder barnpornografiska bilder i ett slags rollspel med andra, som ett inslag i sina sexuella fantasier.

Slutligen kan nämnas att det bland gärningsmännen finns personer som i tingsrätten hävdar att hanteringen av barnpornografi är ett uttryck för en vilja att testa gränser och att det blivit som en sport att hitta bilder på exempelvis mycket grova övergrepp (och även bilder som går över gränsen på andra sätt, till exempel i fråga om annat slags våld).

Referenser

- Brottsförebyggande rådet. (2000). Strategiska brott. BRÅ-rapport 2000:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet. Fritzes.
- Brottsförebyggande rådet. (2001). Brottsligheten i olika länder. BRÅ-rapport 2001:18. Tierp: Brottsförebyggande rådet. Fritzes.
- Dir. 2003:54. Socialdepartementet. Kunskaper om sexuell exploatering av barn i Sverige. Stockholm: Regeringskansliet.
- ECPAT Sverige. (2001). Kommersiell sexuell exploatering av barn i Sverige. Hässleholm: ECPAT Sverige.
- Martens, Peter L. (2000). Pedofili, barnpornografi och sexuella övergrepp mot barn. Stockholm: Brottsförebyggande rådet. Fritzes.
- Olsson, Monika., red. (1998). Konsten att läsa statistik om brott och brottslingar. Tierp: Brottsförebyggande rådet. Fritzes.
- Regeringskansliet. (2001). Nationell handlingsplan mot kommersiell sexuell exploatering av barn. Uppdatering av 1998 års handlingsplan. Stockholm: Regeringskansliet, Socialdepartementet.
- SAFT. (2003a). Barnens eget liv på nätet – en undersökning om hur barn och ungdomar använder Internet. www.sou.gov.se/valdsskildring eller www.saftonline.se
- SAFT. (2003b). Vad vet föräldrar om barnens internetanvändning? www.sou.gov.se/valdsskildring eller www.saftonline.se
- SOU 2001:14. Sexualbrotten. Ett ökat skydd för den sexuella integriteten och angränsande frågor. Betänkande av 1998 års Sexualbrottskommitté. Stockholm: Fritzes.
- Svedin, Carl Göran och Back, Christina. (2003). Varför berättar de inte? Om att utnyttjas i barnpornografi. Stockholm: Rädda Barnen och författarna.
- Quayle, Ethel. (2003). Föreläsning "Child abuse and the internet: emerging treatment interventions" på konferensen Working towards working together – sharing what we know, Edinburgh 24–26 oktober 2003.

Tabeller

Tabell 1 Barnens ålder i sexualbrott med inslag av sexuell exploatering, fällande domar. (Internt bortfall 19 procent)

Barnens ålder	Antal	Andel	Kumulativ andel
2 år	3	2 %	2 %
3 år	1	1 %	3 %
4 år	3	2 %	6 %
5 år	1	1 %	6 %
6 år	2	2 %	8 %
7 år	11	9 %	17 %
8 år	7	6 %	23 %
9 år	8	6 %	29 %
10 år	11	9 %	38 %
11 år	8	6 %	44 %
12 år	5	4 %	48 %
13 år	14	11 %	60 %
14 år	17	13 %	73 %
15 år	16	13 %	86 %
16 år	8	6 %	93 %
17 år	9	7 %	100 %
Totalt	124	100 %	

Tabell 2 Gärningsmännens ålder i sexualbrott med inslag av sexuell exploatering, fällande domar

Gärningsmännens ålder	Antal	Andel
15–17 år	2	3 %
18–20 år	2	3 %
21–29 år	10	13 %
30–39 år	21	27 %
40–49 år	25	32 %
50–59 år	9	12 %
60 år eller äldre	8	10 %
Total	77	100 %

Tabell 3 Antal anmälda barnpornografibrott, regional fördelning, åren 2000–2002

Län	2000		2001		2002	
	Antal anmälda brott	Per 100 000 invånare	Antal anmälda brott	Per 100 000 invånare	Antal anmälda brott	Per 100 000 invånare
Stockholm	56	3	89	5	101	5
Uppsala	3	1	8	3	15	5
Södermanland	11	4	15	6	15	6
Östergötland	12	3	16	4	12	3
Jönköping	5	2	9	3	7	2
Kronoberg	4	2	5	3	–	–
Kalmar	7	3	8	3	9	4
Gotland	3	5	3	5	5	9
Blekinge	4	3	9	6	13	9
Skåne	30	3	44	4	38	3
Halland	3	1	5	2	14	5
Västra Götaland	39	3	58	4	57	4
Värmland	8	3	8	3	6	2
Örebro	9	3	11	4	14	5
Västmanland	5	2	11	4	27	10
Dalarna	6	2	16	6	13	5
Gävleborg	5	2	18	6	12	4
Västernorrland	6	2	11	4	7	3
Jämtland	10	8	7	5	11	9
Västerbotten	9	4	17	7	15	6
Norrbottnen	4	2	6	2	5	2
Hela landet	239	3	374	4	396	4